
MEDIÆ VALIA
HISTORICA
BOHEMICA 22/2

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR

PRAHA 2019

MEDIAEVALIA HISTORICA BOHEMICA

22/2 2019

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

Jan Zelenka

VÝKONNÍ REDAKTOŘI / MANAGING EDITORS

Eva Doležalová

Dana Dvořáčková-Malá

Jaroslav Boubín

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

Lenka Bobková, Luděk Galuška, Alexandra Kaar, Pavel Krafl, Jan Lukačka,
Christian Lübke, Karel Maráz, Hana Pátková, František Šmahel, Josef Žemlička

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

The Institut of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 809/76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.

+420 286 882 121, linka 246

E-MAIL

zelenka@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/mediaevalia.ep/>

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

MHB

MHB vychází dvakrát ročně / MHB is published twice a year

Časopis je zařazen v databázi Scopus / The journal is indexed in Scopus

ISSN 0862-979X

MEDIAEVALIA HISTORICA
BOHEMICA
22/2

Praha
Historický ústav
2019

ISSN 0862-979X

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2019

ČESKÉ KRÁLOVNY A KRÁLOVSKÁ VĚNNÁ MĚSTA V POHUSITSKÉ DOBĚ (1436–1526)

ZDENĚK BERAN*

Czech Queens and Royal Dowry Towns in the Post-Hussite Period (1436–1526):

The goal of this study is to capture and describe the specific characteristics of royal dowry towns in the post-Hussite period (1436–1526). As this is an institution that lasted from the High Middle Ages until the mid-19th century, caution is required to avoid transferring characteristics and evaluations from other periods. The approach used respects the state of institutionalization at the time, which in the Middle Ages often took a personal nature or was not continuous. The study asks the following questions: What made Czech royal dowry towns unique? What made them different from other royal towns? What importance did this group of towns have in the historical context of the time? What tied the dowry towns to the queens and the offices of their chamberlains? What effect did the frequent use of these towns as collateral have on them? The sources used most often are municipal rights, correspondence between dowry towns and manorial or regional officials, correspondence between towns, correspondence with the surrounding nobles, legal proceedings, normative sources, and chronicles.

Key words: Czech lands, Bohemia, queens, royal dowry towns, late Middle Ages

Úvod

Pojmy „královská věnná města“, „věnná města“, „města českých královen“ apod. jsou pevně zakotveny v české mediévistice i v obecném povědomí.¹ Podle *Ottova*

* Tato studie vznikla za podpory projektu „Věnná města českých královen (Živá součást historického vědomí a její podpora nástroji historické geografie, virtuální reality a kyberprostoru)“ v Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II), č.j.: MK 31122/2017 POD, kód DG-18P02OVV015.

1 Z nepřehledného množství literatury lze upozornit na heslo: Josef VANČURA, *Věnná města česká*, OSN XXVI, Praha 1907, s. 546–547; František PALACKÝ, *Dějiny národu českého III*, Praha 1968, s. 604 uvádí, že po korunovaci Barbory Celské jí císař „zapsal [...] věno královen českých obyčejné [tj. osm věnných měst – pozn. ZB], pak hrady a městečka“; Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI*, Praha – Litomyšl 2007, s. 77 a 221

slovníku naučného se jednalo o „královská města, nad nimiž panství s důchody bylo postupováno králi českými za věno (*contrados, dotalitiium*) ovdovělým královnám českým po čas jejich vdovství a jež dostávala se též v zástavní držbu za věno i panujícím královnám, když ovdovělých nebylo. Nebylo-li vůbec žádné královny ani panující ani ovdovělé, města ta spadla zpět na krále a byla jako jiná města královská spravována král. podkomořím a úředníky jemu podřízenými“.² Podle Františka Hoffmanna docházelo „již ve středověku“ k dělení měst podle vrchnosti na „města královská a královská věnná“ atd.³ Skupina věnných měst se dle F. Hoffmanna vytvořila již ve 14. století.⁴

Udělení některých českých měst královnám formou věnné zástavy je jistě nepochybnitelným faktem, při hlubších úvahách o jasně vydělené skupině královských věnných měst zakládajících svoji identitu⁵ na svém „věnném“ statutu je ovšem třeba opatrnosti. Jak se ukazuje při bližším pohledu, tato města se v dobové praxi kromě příležitostného přechodu do věnného majetku českých královen od ostatních královských měst příliš neodlišovala.

S celou sérií argumentů relativizujících instituci královských věnných měst ve středověku vystoupil roku 2004 na mělnické konferenci Petr Vorel, podle ně-

užívá označení „věnná města“; Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII*, Praha – Litomyšl 2005, s. 107 zmiňuje města „královská věnná“ a na s. 108 popisuje skupinu „královských věnných měst“. Dějepisný atlas: Eva SEMOTANOVÁ, *Atlas českých dějin. 1. díl – do r. 1618*, Praha 2004, s. 38–39 uvádí „věnná města (královská města náležející české královně na poč. 14. stol.)“. Královská věnná města poskytují nosnou marketingovou značku různým projektům – srov. <http://www.vennamesta.cz/> (cit. 23. 1. 2019); profesionální platformou určenou odborníkům i široké veřejnosti představuje v současné době připravovaný web spojený s výstupy výše uvedeného projektu <https://kralovskavenamesta.cz/> (cit. 23. 1. 2019).

2 J. VANČURA: *Věnná města česká*, s. 546.

3 František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 18, dále ibidem, s. 269.

4 Ibidem. Objevně k majetkové držbě manželek českých panovníků ve starším období studie: Jitka FRIEDLOVÁ, *Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě kněžen a královen do roku 1310*, MHB 20, 2017, č. 2, s. 45–83, která vychází z autorčiny diplomové práce: Eadem, *Majetkové zajištění panovnic do počátku 14. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2015.

5 Ve smyslu kolektivní identity této skupiny měst – srov. shrnutí včetně relevantní odborné literatury v úvodní studii: Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ – Robert ANTONÍN, *Introduction*, in: Michaela Antonín Malaníková – Robert Antonín et al., *Collective Identity in the Context of Medieval Studies*, Ostrava 2016, s. 7–10.

hož plnily úlohu věna českých královen i hrady nebo některá komorní dominia, role věnného majetku byla v zásadě vždy jen dočasná, mající povahu věcného břemena, a tak v obdobích, kdy nežila královna, která by vydržovala vlastní dvůr a vyžadovala tyto nároky, de iure žádná věnná města neexistovala. Faktem je, že se před uzavíráním městského stavu a ustavením stavovského úřadu podkomořího králové nesetkáváme ani se zavedeným označením „věnná města“, při zasedání městské kurie zemského sněmu seděli zástupci věnných měst mezi ostatními delegáty měst královských a jejich příslušnost nebyla nijak odlišena ani v úřední tituluře.⁶ Podle Marka Ďurčanského začal být úřad podkomořího královských věnných měst trvale obsazován bez ohledu na to, zda nějaká královna žila, teprve od počátku 17. století.⁷

V této studii se pokusím určit charakteristiky věnných měst a zachytit podstatu jejich svébytnosti v období pozdního středověku. Zaměřím se na základní interakce této instituce,⁸ přičemž se pokusím vyhnout úskalí dvojího anachronismu – a to „jednoduchému“ anachronismu, kdy jsou středověkým institucím připisovány charakteristiky přenesené z mladších období, ale i anachronismu spojenému s reflexí a hodnocením starších dějin optikou dob pozdějších. Zde se například jedná o tendenci relativizovat středověkou instituci věnných měst tím, že je podrobena měřítkům novověku. Vzhledem k tomu, že se jedná o celek, který přetrvával od vrcholného středověku až do poloviny 19. století, je pochopitelně velkým pokusem přenášet rysy i hodnocení instituce královských věnných měst z období novějších do dob starších. Pokud uijeme k hodnocení instituce věnných měst kritérií relevantních pro novější období, jako přítomnosti kontinuálně působících správních orgánů či jasného písemného právního zakotvení, skupinové identity atp., pak se může zdát, že věnná města ve středověku představovala pouhý nahodilý prvek společenského systému. Je ovšem třeba postupovat

6 Petr VOREL, *Královská věnná města v systému českých měst 16. století*, in: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 17–18.

7 Marek ĎURČANSKÝ, *Agenda podkomořího věnných měst a podkomořího královských měst ve vzájemném porovnání. Několik poznámek k praxi za třicetileté války*, in: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, s. 32.

8 Záměrně ponechávám pojem „instituce“ otevřený, aby mohl zahrnovat formální i neformální pravidla organizace společenských vztahů – srov. např. Douglass C. NORTH, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1990, s. 1–10.

přiměřeně s ohledem na dobové prvky podílející se na procesu institucionalizace, která ve středověku nesla často personální či diskontinuitní charakter.

Je proto nutné znovu hledat odpovědi na otázky: V čem spočívala specifika královských věnných měst? Jaký význam jim přisuzovat v dobovém historickém kontextu? Čím se tato města odlišovala od ostatních královských měst? Zásadní význam pro udržení této instituce měly aktivity královen Barbory Celské (*Barbara von Cilli*) a Johany z Rožmitálu. Důležité bude proto sledovat vazbu věnných měst na samotné královny a na úřad jejich podkomořího. Věnná města se v 15. století stala předmětem četných zástav, u nichž je třeba rekonstruovat historický kontext a ověřit vliv na postavení zastavených věnných měst.

Vzhledem k omezenému množství dochovaných pramenů je reflektováno jejich spektrum čítající v první řadě městská privilegia, korespondenci mezi věnnými městy a královninými, královskými, popř. stavovskými úřady, vzájemnou korespondenci měst, korespondenci s okolní šlechtou, dále soudní agendu, normativní prameny a kroniky. Sledované období je vymezeno obnovením královské moci po ukončení husitských válek v roce 1436 (po němž záhy došlo k předání věnných měst královně Barboře) a smrtí Ludvíka Jagellonského v bitvě u Moháče roku 1526.

Věnná města v rukou českých královen

Pojem „věnná města“ není zcela přesný, protože se striktně vzato nejednalo o majetky poskytované královnám do manželství jejich rodiči k zajištění výnosů těmto ženám, ale manžely, což české právo označuje pojmem „obvěnění“.⁹ Božena Kopiczková definuje věnné majetky českých královen jako věnné zástavy vymezu-

9 Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926 (= Práce ze Semináře českého práva na Karlově universitě v Praze 11), s. 25; obvěnění se obvykle zřizovalo svatelnými smlouvami, které se nám však v případě českých královen v daném časovém rozmezí nezachovaly. Srov. studii J. FRIEDLOVÉ, *Příspěvek*, s. 47–51, která na s. 51 tvrdí, že nejspolehlivější cestu k „určení právní podstaty jmění kněžny či královny“ představuje „sledování okolností jejich nabytí“. V tomto ohledu poukazuje Božena KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 98–99 na zvláštní původ věnného statutu Mělníka, získaného původně jako skutečné rodové věno Elišky Přemyslovny.

jící právní prostor jistící obvěnění. Anděla Kozáková uvádí praxi české šlechty řídící se principy zemského práva, podle nichž „*muž obvěnění pojistil na svých nemovitých statcích zástavou*“, což odpovídá způsobu předání věnných majetků českým královnám. Takto býval zajištěn souhrn jmění předaného ženě formou věna i obvěněním a užívá se pro něj zavedený pojem „věnná zástava“. ¹⁰ Jak je dál z textu patrné, dobové prameny užívaly při popisu majetků jistících obvěnění českých královen nejčastěji pojem „věno“. ¹¹ V textu proto i přes zmíněné výhrady užívám zavedená označení „královská věnná města“, „věnné majetky“ atp. Vedle královských měst náležely do tohoto právního prostoru i hrady, panství, poddanská města i královské regály. Věnná města tak nepředstavovala zcela výlučnou oblast, ale od počátku 14. století stabilní jádro věnných držav českých královen. Jaromír Čelakovský usuzuje na základě zlomků dochovaných desk zemských, že z „*pouzůstatkův desk je též zjevno, že císař Karel i Václav dali zapsati do desk, na kterých městech má králová česká věna míti. Zápisy ty však se nezachovaly*“, ¹² čili souhrn věnných měst byl nejspíše již ve druhé polovině 14. století normativně ukotven, což velmi dobře koresponduje s obecnými kodifikačními snahami Karla IV. ¹³

Věnné majetky královen nesly určitá specifika, odlišující je od věnných majetků českých šlechticů, nicméně v mnohém se jejich právní zakotvení podobalo. Ve shodě s institutem obvěnění zakotveným v českém zemském právu připadlo obvěnění po královnině smrti zpět manželovi. Základní zásada týkající se věnných majetků omezovala ženino vlastnictví po dobu trvání manželského svazku do „latentního stádia“, kdy žena jimi nemohla volně disponovat. ¹⁴ Tento princip byl v případě královského věna ještě zosťren podmínkou známou již

10 Vlastníkem věnných měst zůstal panovník, královnám náležela pouze jejich doživotní držba (J. FRIEDLOVÁ, *Příspěvek*, s. 47–48).

11 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 97; A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 26.

12 CIB II/2, Hermenegild Jireček (ed.), Praze 1870, s. 47: *Králové české věno, na čem je má míti.*“ atd. Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách. Příspěvek k dějinám stavu městského*, Praha 1881, s. 17.

13 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 100 uvádí, že došlo ke stabilizaci pevného jádra věnných měst za vlády Alžběty Pomořanské.

14 A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 30–31, 37; tato zásada odpovídala v zemském právu zakotvenému principu „vězeňství“ žen – více srov. Zdeněk BERAN, *Moc a bezmoc šlechticů v husitských Čechách*, SMB 9, 2017, s. 57.

z předhusitské doby, že královna nesmí tato města prodat či zastavit ani po smrti svého královského chotě („*Nalezli za právo, že králová česká žádná, prvnie ani která jesto potom bude, nemohly sú věna svého přeč dávati, ani zapisovati, ani ještě budú moci, než mají toho věna do své živnosti užívati a po smrti každé má to zase k koruně připadnutí*“).¹⁵

Při správě svých statků měla královna poměrně autonomní postavení. Podle soudního nálezu z počátku 15. století vynesenu proti protestům královského podkomořího Zikmunda Hulera: „*Králová hned muože svého podkomořího sadiťi a míti, a podkomoří královský nemá nic jejím městuom rozkazovati*.“¹⁶ Úřad podkomořího a jemu podřízený úřad hofrychtěře se tak utvořily jako dvorské úřady královny,¹⁷ k čemuž se v 15. století prosadilo pravidlo, podle něhož následovalo obvěnění královny krátce po její korunovaci.¹⁸

Královská věnná města dočasně ztratila svoje specifika během husitské revoluce svojí příslušností k partikulárním husitským svazům. Teprve nástupem císaře Zikmunda Lucemburského na český královský trůn¹⁹ a předáním věnných měst jeho choti královně Barboře Celské byl statut věnných měst obnoven, a to v nezměněném počtu odpovídajícimu předhusitskému stavu. Podle převládajícího názoru došlo k předání věnných měst královně bezprostředně po korunovaci Barbory Celské uskutečněné 11. února 1437.

Královna za tuto donaci vděčila precedentu svého švagra, krále Václava IV., který jako první český panovník předal věnná města do správy své choti již za svého života.²⁰ V donační listině se Zikmund Lucemburský opírá o ustanovení

15 CIB III/2, Hermenegild Jireček (ed.), Pragae 1873, s. 123; tuto zásadu potvrdil zemský soud roku 1489. J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomoříský*, s. 17.

16 CIB II/2, s. 47. J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomoříský*, s. 17.

17 Ibidem, s. 16.

18 B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 101.

19 Dle CIM III, Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich (edd.), Praha 1948, č. 70, s. 109 a č. 111 s. 191 vzdala novému králi hold společně města Jaroměř, Dvůr a Trutnov a později též společně města Chrudim, Vysoké Mýto a Polička. Pouze Hradec setrval po nějaký čas v opozici. Král Zikmund tehdy ubezpečoval města o zachování jejich práv a svobod, přičemž jeden z takových majestátů byl vystaven společně pro Dvůr a Jaroměř (CIM III, č. 74, s. 118). Dále srov. Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha – Litomyšl 2010, s. 636–639.

20 Dle CIM II, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895, č. 854, s. 1152–1153 svolil Zikmund Lucemburský k zápisu věnných majetků královně Žofii coby dědic a čekanece Koruny české.

věnných majetků v podobě, jak jimi vládla jeho švagrová, královna Žofie („*was unser swester kunigin Sophia leibgedings dorauf und daran gehabt hat*“).²¹ Současť věnných majetků („*liebgeding und morgengab*“)²² byla města Hradec nad Labem, Chrudim, Vysoké Mýto, Polička, Trutnov, Mělník, Jaroměř a Dvůr, dále město a hrad Albrechtice nad Orlicí, hrad Lichnice a město Chotěboř s příslušnými vesnicemi, hrad Svojanov s panstvím a některé další menší majetky. Přímou podle znění listiny se jednalo o „*stete, slosz, merkt, dorfer, guter, gult und geniess*“;²³ čili kategorie věnných měst nijak zvlášť specifikována nebyla. V případě věnných měst s opevněným sídlem jsou navíc rozlišována města a hrady a dále vyjmenovány přínaležející vesnice a jiné požitky. Určitou míru zavedeného rámce věnných měst v listině naznačuje jedině fakt, že je skupina osmi věnných měst uvedena mezi majetky darovanými královně jako první. Podle listiny královně dále náležely berně a úroky z těchto měst a statků, disponovala nad nimi právem dosazovat úředníky a města byla vyňata z pravomoci zemského podkomořího, hofrychtěře i jiných královských úředníků, takže představovala specifický správní, soudní i ekonomický okruh. Kdyby královna zemřela, spadly by tyto statky zpět na českého krále. Kdyby se po smrti manžela znovu provdala, měla odevzdat majetky novému panovníkovi, ovšem královně mělo být vyplaceno náhradou 6000 stříbrných hřiven.²⁴

Česká věnná města nebyla prvním celkem tohoto typu, který královna Barbora od Zikmunda obdržela.²⁵ S jejím jménem se totiž pojí také počátek institu-

21 CIM III, č. 111, s. 187.

22 CIM III, č. 111, s. 186. *Leibgedinge*, čili dle Josef DOBROVSKÝ, *Deutsch-böhmisches Wörterbuch*, Praha 1821 (online na stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.: <http://baratajtc.cas.cz/slovníky/dobrovsky/dobrovsky202.html>, cit. 23. 1. 2019) „*životní, věčné věno*“; výraz jitřní dar (*Morgengabe*) je užít vlivem německého úzu, nicméně jeho právní podstata není v českém prostředí naplněna (srov. A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy*, s. 24–25).

23 CIM III, č. 111, s. 186.

24 CIM III, č. 111, s. 185–191 (německy), v poznámce uvedena argumentace podpírající dataci ke dni královniny korunovace; regest: ZR, August Sedláček (ed.), Praha 1914, č. 1559, s. 212–213. Martin ŠANDERA, *Věnná města ve spojených východočeských landfrýdech*, VLH 29, 2012, s. 10; Idem, *Východní Čechy jako hlavní kališnická základna v zemi*, in: František Musil – Ondřej Felcman a kol., *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 592.

25 Martina KALABOVÁ, *Věnné majetky uhorských královen za Barbory Celjskej a Alžběty Luxemburskej*, *Medea. Studia mediaevalia et antiqua* 6, 2002, s. 83–107.

ce věnných majetků uherských královen (*Witwengut*) ve středoslovenské oblasti s centrem na hradě Zvolen, které jí byly Zikmundem uděleny 22. května 1424. Také v tomto případě se nejednalo o výlučnou skupinu měst, ale o města, hrady, vesnice, platy a další související práva. Nicméně stejně jako v případě českých věnných měst i zde představovala města (Banská Bystrica, Lúbietová, Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa a Pukanec) ekonomicky nejvýznamnější součást celého komplexu věnných majetků.²⁶ Specifikem uherské věnné donace byl horní charakter darovaných měst, vedle nichž královna získala do správy rovněž kremnickou komoru i s mincovnou. Věnné majetky uherských královen poté tvořily stabilní celek v dalších 124 letech (1424–1548) až do doby, kdy je Marie Habsburská odevzdala svému bratru králi Ferdinandovi I.

V Uhrách se v porovnání s českými věnnými městy jednalo o kompaktnější celek – daná horní města zde byla sdružena ve spolku, který vznikl spontánně bez formálního založení již koncem 14. století (poprvé je doložen roku 1388), zástupci měst se setkávali na společných zasedáních, jako jeden celek byla vnímána uherskými panovníky a od počátku 15. století jim byly jako celku udělovány některé výsady kolektivně.²⁷ Hornouherská věnná města tak utvořila na spolkové bázi mnohem pevnější strukturu, než se kdykoli podařilo českým věnným městům. Inspirací pro uherský komplex věnných měst však byla s největší pravděpodobností královská věnná města česká, s nimiž se Zikmund blíže seznámil již v době vlády svého bratra Václava IV.

Komplex uherských věnných majetků čítající desítky hradních panství věnné statky českých královen vysoce převyšoval. Barbořino mocenské centrum se tak koncem roku 1437 nalézalo jednoznačně v Uhrách.²⁸ Přesto, či spíše právě proto, nakonec prokázala instituce českých věnných měst mnohem delší životnost.

26 Gusztáv WENZEL, *Okmányi adalék. Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról*, Magyar történelmi tár 12, 1863, č. 2, s. 274–277.

27 M. KALABOVÁ, *Věnné majetky uherských královen*, s. 83–91. Je možné, že Barbora tyto majetky získala již dříve, protože se donace odvolává na starší nedochovanou listinu. Roku 1453 se ke spolku připojilo město Banská Belá poté, co obdrželo městské výsady.

28 Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej*, Budmerice – Bratislava 2013, s. 179, 188.

Podle Daniely Dvořákové se majetky čerstvě ovdovělé královniny Barbory staly trnem v oku Albrechta V. Habsburského (po korunovaci římsko-německý král Albrecht II.), který se postaral o královninu diskreditaci osočením ze spolupráce s polským královským dvorem a její internaci.²⁹ Česká věnná města se poté připojila k vůdci českých protihabsburských sil Hynci Ptáčkovi z Pirkštejna, který do nich uvedl polské jízdní oddíly. Podle prohabsbursky naladěného kronikáře Bartoška z Drahonice „*quidam Poloni [...] cum adiutorio civitatum regine et domini Hinczonis de Pirstain [...] in Boemiam venerunt et magnum nocumentum per rapturam et ignem fecerunt in diversis districtibus regni Boemie et contra regem*“.³⁰ Z ukázky je zřejmé, že ačkoli zajatá královna ve svých městech již fakticky nevládla, považoval Bartošek celek královniných měst za jádro propolských sil. Potvrzuje se tím oprávněnost námitky B. Kopiczkové proti tvrzení F. Hoffmanna, že věnná města nezahrnovala pouze vnitrozemská města s menším strategickým významem, nýbrž města u důležité zemské hranice s vysokým ekonomickým i vojenským potenciálem.³¹

Když se za patové situace mezi oběma politickými bloky rozhodl Hynce Ptáček z Pirkštejna hledat kompromis, podpořila smířčí postup i věnná města v čele s Hradcem coby samostatná politická síla. Albrecht II. však nečekaně zemřel a zanechal po sobě vdovu Alžbětu Lucemburskou, Barbořinu dceru s jejími dvěma dcerami a v očekávání narození nového potomka, který později obdržel jméno Ladislav.³² Alžběta Lucemburská se úmrtím choť dostala do stejného postavení jako její matka, avšak na českou půdu nikdy nevstoupila a práva k věnnému majetku tu zůstala Barboře.

29 Ibidem, s. 186. Primární motiv ovládnutí rozsáhlých uherských věnných statků uvádí i *Chronicon Veteris collegiati Pragensis*, FRB Series nova III. Staré letopisy české 2, Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová (edd.), Praha 2018, s. 118.

30 *Kronika Bartoška z Drahonice*, FRB V, Josef Emler (ed.), Praha 1893, s. 622. K osobě Hynce Ptáčka z Pirkštejna srov. Martin ŠANDERA, *Hynce Ptáček z Pirkštejna. Opomíjený vítěz husitské revoluce*, Praha 2011.

31 B. KOPICZKOVÁ, *Věnná města*, s. 106.

32 Zprávu o polských kontingentech dále podala *Aeneae Silvii Historia Bohemica* (= *Enea Silvio Historie česká*), Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl (edd.), Praha 1998, s. 180. M. ŠANDERA, *Věnná města*, s. 10–11; M. KALABOVÁ, *Věnné majetky uborských královen*, s. 94.

Podmínky Barbořina návratu do Čech se podařilo vyjednat až díky soustavnému tlaku české šlechty vedené Hynce Ptáčkem z Pirkštejna.³³ Královna-vdova překročila česko-slezskou hranici v červenci 1441, odkud se odebrala do Chrudimi k oficiálnímu setkání s představiteli utrakvistické šlechty, kteří jí nabídli čestný doprovod až „na Mělník, na její věno“.³⁴ Je otázkou, nakolik Barbora dokázala ve věnných městech prosadit svůj vliv a nakolik zůstala jejich politika samostatnou, popř. odkázanou na okolní slechtickou aristokracii. Každopádně podle *Starých letopisů českých* po otevřeném povstání Jaroměřských v roce 1445 „paní Barbora, vdova císaře Zigmunda, krále uherského i českého, vzala za gubernátora a obránci pana Jiřího z Kunštátu a z Poděbrad; a poručila sama se se vším mocně se vším právem“;³⁵ načež „hned pan Jiří jel na Mělník a tu sadil nové konšely“, čili vykonával vrchnostenské pravomoci.³⁶ Ve druhé polovině 40. let tak její vliv ve věnných městech očividně zeslábl. Dožila na mělnickém hradě, kde zemřela 11. července 1451 při morové epidemii.³⁷

Druhou významnou královnou vládoucí ve věnných městech se stala Johana z Rožmitálu, která rovněž přežila svého královského manžela Jiřího z Poděbrad († 1471). Vlady nad věnnými městy se ujala záhy po korunovaci (1458) a udržela ji i po smrti královského chotě, k čemuž jí nově zvolený král Vladislav Jagellonský vydal potvrzení: „Přiřkli jsme Jasnú Johannu, královú českú, zachováti při jejíem věně, právích a spravedlnostech, jakož jiné králové české ovdovělé zachovány byly jsú“.³⁸ Kancelář královny Johany se nacházela rovněž na Mělníce, který se stal po roce 1473 jejím vdovským sídlem. Její dvůr v redukované formě reprodukoval podobu dvora královského. Královna tu měla svého kancléře, vicekanc-

33 Srov. sněmovní usnesení z ledna 1440 *Sněmovní věci české od r. 1440 do 1446*, in: AČ I, František Palacký (ed.), Praha 1840, č. 1, s. 247 „o Císařové Milost máme ze spolka do Uher obeslati, a prositi o Její M, aby jí spravedlivě učinili“.

34 *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, František Šimek – Miloslav Kaňák (edd.), Praha 1959, s. 164. B. KOPIČKOVÁ, *Věnná města*, s. 98; D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královna Barbora Celjská*, s. 228–229.

35 *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 176.

36 *Ibidem*, s. 176.

37 D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královna Barbora Celjská*, s. 232–233; podle Jan KILIÁN a kol., *Mělník*, Praha 2010, s. 98 byla pohřbena v pražské katedrále sv. Víta v Martinické kapli.

38 Privilegium uvádějí *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 351.

léře, hofmistra, komorníka, maršálka, prokurátora a úředníky spjaté se správou věnných měst, tedy podkomořího a hofrychtěře s jejich písařem.³⁹

Do věnného majetku královny Johany náleželo také poddanské město Teplice. Podle privilegia z 1. října 1467, jímž propůjčila sama královna Johana (nikoli král) obyvatelům města Teplíc litoměřické právo, však bylo stanoveno, že město náleží k tamnímu „*klášteru a k hradu [...] a ne k komoře naší nebo k podkomořímu našemu*“.⁴⁰ Jednalo se tak o poddanské město v majetku královny, které nebylo přidruženo k celku královských věnných měst.⁴¹

Král Vladislav Jagellonský neměl při výběru svých nevěst šťastnou ruku. Nikdy nenaplněný sňatek s Barborou Hlohovskou se marně snažil po celá desetiletí zrušit a svazek s vdovou po Matyáši Korvínovi Beatricí Neapolskou zůstal nelegitimní. Teprve roku 1500 zrušil Vladislavova předchozí manželství papež Alexandr VI. a král se mohl o dva roky později oženit s Annou z Foix.⁴² Nová královna však nebyla „*v Čechách korunována ani věna měla v Čechách, neb nebyla přijata*“.⁴³ Narození dědice trůnu, budoucího krále Ludvíka zaplatila roku 1506 vlastním životem. Království se tak opět ocitlo bez královny a věnná města byla dále spravována královskými úředníky spolu s ostatními královskými městy.

Ludvík Jagellonský se oženil 13. ledna 1522 s Marií Habsburskou, která byla 1. června téhož roku korunována českou královnou a připadl jí tak legitimní nárok na vládu ve věnných městech. V registrech komorního soudu se dochoval list, jímž 22. června 1522 král vyzval věnná města k tomu, aby vyslala deputaci konšelů, obecních starších „*i také z obce*“ na Pražský hrad: „*Poněvadž jsme všech měst v království našem Českém, kteráž najjasnější kněžně paní Marii, Uherské a České etc. královně, manželce naší najmilejší, věnem příslušejí, Její Mti k držení*

39 František BENEŠ, *Johana z Rožmitálu a královna Johana*, Vlastivědný sborník Podbrdská 7, 1973, s. 191, 215–217.

40 CIM IV/2, Antonín Haas (ed.), Praha 1960, s. 135–136, č. 407. Teplice byly věnným statkem již od dob krále Václava IV. Dále srov. F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 269, 310; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XIV. Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1923, s. 150–151.

41 F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 185.

42 Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích I–II*, Praha 2001, s. 212–214.

43 *Staré letopisy české. Z rukopisu křížovnického*, s. 326–327.

a užívání postoupili“.⁴⁴ Přestože bylo manželství přetrženo královnou předčasnou smrtí, vládla Marie nad věnnými městy až do roku 1531, kdy byla povolána k výkonu místodržitelského úřadu v Nizozemí.

Komplex českých věnných měst představoval po celé sledované období stabilní jádro věnných majetků českých královen. O povaze jednotlivých měst, coby měst náležejících královně zřejmě nebylo pochyb. Sečteme-li však roky vlády královen nad věnnými městy (1437–1451, 1458–1475, 1522–1526) získáme pouhých 35 let, což je jen o něco více než jedna třetina celkového intervalu 1436–1526. Vláda královny Barbory nad věnnými městy byla navíc od poloviny 40. let silně diskutabilní. I když pohusitské Čechy po dlouhá období postrádaly královny, dokázala instituce královských věnných měst překlenout dlouhá „latentní“ období a znovu se aktivovat v nezměněné podobě vždy po nástupu nové královny.

Reflexe statutu věnných měst v privilegiích

Nejrozsáhlejší soubor pramenů popisujících statut věnných měst a jejich vztah k panovnické moci představují městská privilegia. Tento okruh písemností je možné podrobit analýze a hledat jeho specifika v rámci skupiny výsad udělovaných královským městům. Konkrétně je třeba vyřešit otázku vydavatelů listin adresovaných věnným městům spojenou s pravomocí privilegia potvrzovat a udělovat. Na první pohled se listiny určené královským věnným městům výrazně neliší od listin zasílaných do ostatních královských měst, pozornost je tak třeba soustředit na veškeré zmínky o jejich věnném statutu či vazbě na královny a jejich správní aparát.

Císař Zikmund osobně potvrdil privilegia pouze dvěma věnným městům: Mělníku (30. září 1436) a Vysokému Mýtu (22. ledna 1437), tedy v obou případech ještě před jejich předáním královně Barboře s odkazem na „*predecessores*

44 *Registra soudu komorního*, in: AČ XXXII, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1915, s. 227–228, č. 3895; mezi oslovenými městy není jmenován zastavený Trutnov. Josef MACEK, *Jagellonský věk v Českých zemích III–IV*, Praha 2002, s. 52.

Boemie reges“, nikoli české královny.⁴⁵ Poté, co císař předal věnná města své manželce Barboře Celské, se stalo prvním a jediným městem, jemuž královna konfirmovala privilegia, vedle potvrzení právních specifík trutnovského manského obvodu roku 1443,⁴⁶ město Jaroměř. Došlo k tomu za napjaté situace na počátku roku 1445, kdy potvrzení výsad zřejmě představovalo pokus o urovnání sporu s měšťany. Podle tradiční formulace konfirmačních listin dotýkající se ovšem nikoli úředníků krále, nýbrž královny, bylo dodržování listiny uloženo „*zvláště podkomořimu a hofrychtěři, kterýž je od nás obyčej majie spravovati, súditi i konšele saditi časem svým*“.⁴⁷ Konšely sice tato výsada uspokojila, ale měšťané se proti ní postavili, pod vedením kališnického kněze Pavla se zmocnili radnice a konšely zabili nebo je vyhnali. Barbořina diplomacie tímto způsobem ztroskotala, a protože královna nedisponovala žádnou větší vojenskou mocí, zapsala město jako zástavu v 1000 kgč Jiřímu z Poděbrad a vyzvala šlechtu Hradeckého kraje k potrestání vzbouřenců. Ti se na radnici udrželi až do roku 1448, kdy se pod vlivem spektakulárního podmanění Prahy Jiřímu z Poděbrad raději dobrovolně podřídili.⁴⁸

Zastavení Trutnova, neustávající královnino zadlužení a zejména nedávné události spojené s Jaroměří podnítily města Chrudim a Vysoké Mýto k tomu, aby královnu požádala o záruku, že nebudou zastavena. Královna souhlasila a dále jim přislíbila, že pokud by za ni tato města uhradila dluh, měly jim být o tuto sumu sníženy odváděné poplatky. Královnina kancelář obě záruky expedovala 2. září 1446.⁴⁹ Barbora zřejmě neměla na vybranou, nechtěla-li riskovat otevřenou vzpouru dalších měst.

Poslední doklad o udělení výsady královnou Barborou se týká jejího sídelního města Mělníka. V mělnické městské knize existuje údaj o prodeji rychty k roku 1449, který schválil král Ladislav Pohrobek o pět let později spolu s prá-

45 CIM III, č. 79, s. 123–125; č. 100, s. 158–163. Chrudim od císaře obdržela 25. 9. 1436 pouze potvrzení svého výročního trhu (CIM III, č. 77, 78, s. 121–123).

46 CIM III, č. 134, s. 231–232 (latinsky).

47 CIM III, č. 140, s. 241.

48 CIM III, č. 140, s. 240–242; o postoupení rychty a odpuštění provinění ibidem, č. 141, s. 242–243. Srov. M. ŠANDERA, *Východní Čechy*, s. 594–595.

49 CIM III, č. 144–145, s. 253–254.

vem vybírat clo v okruhu jedné míle okolo města.⁵⁰ Královna Barbora tak patrně udělila tomuto městu, na němž se zdržovala, první privilegium tohoto druhu mezi věnnými městy.

Celkově královna Barbora potvrdila výsady třem městům (Dvoru, Trutnovu a Jaroměři), Chrudimi a Vysokému Mýtu zaručila, že nebudou zastavena a v době svého „mělnického exilu“ povolila zdejším měšťanům výkup rychty. V žádném z privilegií se výslovně neuvádí statut věnného města, pouze v nich královna tato města označuje vrchnostenským nárokovým zájmenem „naše“ a písemnosti obsahují odkazy na královniny úředníky. Všechna dochovaná privilegia vydala mělnická kancelář královniny vdovy mezi roky 1443–1446, resp. 1449 a krom jediného všechna v českém jazyce.

Po nástupu na český trůn potvrdil král Ladislav Pohrobek v prvním roce své vlády privilegia pěti věnným městům: Hradci 1. srpna 1454⁵¹ a Chrudimi v listopadu 1454;⁵² Jaroměři,⁵³ Dvoru⁵⁴ a Poličce⁵⁵ navíc shodně 28. srpna udělil právo výročního trhu a Mělníku (5. července) schválil výkup dědičné rychty spolu s právem vybírat clo v okruhu jedné míle okolo města.⁵⁶ Ke dni 28. srpna jsou v královské kanceláři doložena výlučně privilegia expedovaná jmenovaným třem věnným městům, takže se zdá, že královská kancelář obdržela společnou žádost od vyslanců těchto měst. Stejně jako v roce 1446 tak i nyní zřejmě došlo mezi částí věnných měst k dohodě o společném postupu. V době vlády krále Ladislava konfirmovala výsady věnných měst královská kancelář, která listiny expedovala v latině. Listiny odkazují na úřad královského podkomořího a ničím se neodlišují od výsad udělovaných ostatním královským městům. V pozdějších letech již mladý král věnným městům výsady nerozšířil ani nekonfirmoval.

50 J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 92; CIM III, č. 168, s. 292–294.

51 CIM III, č. 170, s. 295–297 dle latinského originálu.

52 CIM III, č. 187, s. 322–323 vydán český překlad z 15. století dle znění v městské knize.

53 CIM III, č. 173, s. 302–304 dle latinsky psaného opisu z 18. století; odkaz na „*nostro huius regni Bohemie subcamerario*“.

54 CIM III, č. 174, s. 304–305 dle latinsky psaného opisu ze 17. století.

55 CIM III, č. 175, s. 305–306 latinsky dle vidimu z roku 1656.

56 CIM III, č. 168, s. 292–294 dle latinského opisu ze 16. století; podle J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 92 se jedná o potvrzení výkupu realizovaného již v roce 1449; město bylo nyní podřízeno královskému podkomořímu („*huius regni subcamerario*“).

Královna Johana z Rožmitálu nevydávala privilegia věnným městům sama, ale vydával je přímo panovník. Praxe potvrzování výsad královnami se až do konce jagellonského období nevrátila.⁵⁷ Král Jiří potvrdil privilegia Chrudimi (28. října 1459),⁵⁸ Hradci (2. prosince 1459), v němž se zastavil 27. července při návratu ze Slezska,⁵⁹ současně Dvoru a Trutnovu (23. prosince 1463),⁶⁰ Jaroměři (5. března 1466)⁶¹ a krátce před smrtí též Mělníku (zejména držbu rychty), jemuž navíc udělil právo vybírat clo v okruhu jedné míle.⁶² Věnný statut měst je v těchto listinách reflektován odkazy na královnina podkomořího a další úředníky či na starší privilegia udělená městům českými královnami. V některých výsadách ovšem takové indicie zcela chybí. Kromě měst trutnovského manského obvodu byla privilegia confirmována jednotlivě bez známek společného postupu měst.

Je přitom jasné, že mezi takto geograficky blízkými a ve správní rovině přírodnými městy existovala nadstandardní komunikace. Hradec představoval pro část východočeských měst odvolací instanci nižšího řádu.⁶³ Těmto vazbám mezi východočeskými věnnými městy však neodpovídal jejich samostatný postup vůči královské kanceláři.

57 Výsady svým věnným městům přitom potvrzovala už Eliška Rejčka (srov. např. CIM II, č. 87, s. 159–160) a podobně i Alžběta Pomořanská.

58 CIM III, č. 221, s. 381–383, latinsky dle opisu ze 16. století; privilegium stanovuje poplatky podkomořímu („*succamerario regis seu eciam reginali*“) 12 kgč, hofrychtěři 2 kgč a písaři 1 kgč.

59 CIM III, č. 224, s. 384–386 dle českého originálu.

60 CIM III, č. 263, s. 457–460 dle latinského originálu.

61 CIM III, č. 283, s. 490–491 dle latinského opisu z 18. století. Vedle confirmace výsad udělených českými králi „*ac serenissime regine Bohemie, presertim diva Barbara, Romanorum et Bohemie regina*“ schválil postup obnovování městské rady, při němž konšelé vybrali dalších dvanáct měšťanů a z tohoto celku vybíral nových dvanáct konšelů podkomoří věnných měst („*serenissime domine regine [...] subcamerarius*“).

62 CIM III, č. 315, s. 544–545 dle českého překladu ze 16. století; potvrzuje privilegia, „*kterž-to nejjasnějši králové a královny témuž městu Mělniku dali sou a obdařili*“; dále odkazuje na privilegium královny Alžběty Pomořanské a „*zvlášť podkomořímu království našeho Českého*“ příkazuje, aby respektoval daná práva a svobody.

63 Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, Hradec Králové – Ústí nad Orlicí 2013, s. 34–40.

Královna Johana zůstala v držení věnných měst i po smrti krále Jiřího z Poděbrad († 1471), avšak praxe královských konfirmací privilegií věnných měst pokračovala dál nezměněným způsobem. Ještě za života královny-vdovy Johany († 1475) potvrdil a vydal král Vladislav Jagellonský řadu městských privilegií. Konfirmace se dočkalo Vysoké Mýto 19. října 1471,⁶⁴ jemuž o den později navíc polepšil znak o obraz sv. Jiří na koni probodávajícího draka,⁶⁵ Hradec 25. května 1472,⁶⁶ jemuž téhož dne udělil právo pečetit červeným voskem,⁶⁷ Chrudim 28. srpna 1472, již král zároveň udělil monopol na vaření piva v okruhu jedné míle⁶⁸ a ve zvláštní listině též právo pečetit červeným voskem,⁶⁹ Polička 25. února 1474 včetně potvrzení držby šosovních vsí⁷⁰ a Mělník 31. srpna 1475.⁷¹ V pozdějších letech potom i Dvůr (22. března 1509) společně s právem pečetit červeným voskem.⁷² Jen řídce se tu objevují odkazy na starší výsady udělené královnami.

64 CIM III, č. 319, s. 549–550 dle latinského originálu. V konfirmaci jsou potvrzena mj. privilegia udělená králi Zikmundem, Ladislavem a Jiřím a královnou Johanou – pravděpodobně se jedná o potvrzení sníženého poplatku za obnovení městské rady.

65 CIM III, č. 320, s. 550–552 dle latinského originálu. Jiří ČAREK, *Městské znaky v českých zemích*, Praha 1985, s. 419.

66 CIM III, č. 333, s. 574–576 dle latinského originálu. Potvrzuje privilegia, která „reges, antecessores nostri, ac regine ipsas et eorum communitati dederunt“ (s. 575).

67 CIM III, č. 334, s. 577–578 dle latinského originálu.

68 CIM III, č. 338, s. 588–589, pouze regist dle zmínky v chrudimské městské knize.

69 CIM III, č. 339, s. 589–590 dle českého překladu z 15 století.

70 CIM III, č. 356, s. 605–607 dle latinského opisu ze 16. století.

71 CIM III, č. 366, s. 622–624 dle latinského originálu; „serenissimi Romanorum et Bohemie reges ac regine, antecessores nostri“, jmenovitě „litteras olim reginarum unam Elizabeth, Bohemie et Polonie regine“ (jde o privilegium z roku 1320), dále odkazuje na privilegium císařovny Alžběty z roku 1367.

72 CIM III, č. 606, s. 1079–1081 dle českého originálu; uvádí, aby „mimo to výše od nás ani budoucích králův Českých ani od nižádné královny obtěžování nebyli“ (s. 1080); dále ve vztahu právních naučení, „což se stavungkuov tkne [...], aby se v tom právy města našeho Hradce nad Labem spravovali a k nim se o to utiekali“.

Vedle měst, která získala právo pečetit červeným voskem prakticky souběžně s konfirmací svých privilegií (Hradec, Chrudim, Dvůr), získalo toto právo 7. 2. 1474 také Vysoké Mýto (CIM III, č. 355, s. 605 ve stejném znění jako privilegium udělené Hradci roku 1472), 9. 3. 1478 Polička (CIM III, č. 388, s. 663) a 25. 1. 1506 Jaroměř (CIM III, č. 587, s. 1033–1034).

V jagellonské době byla dále vydávána privilegia na vedení vody a zřízení vodovodů,⁷³ města usilovala o rozšíření počtu svých výročních trhů⁷⁴ či snížení daňové povinnosti,⁷⁵ roku 1476 bylo městu Dvoru nad Labem vydáno privilegium na právo svobodného odkazu.⁷⁶ Dále se jednalo o ekonomické výsady zahrnující potvrzení výhradního práva na vaření piva,⁷⁷ monopolu na prodej soli⁷⁸ či práva vybírat clo,⁷⁹ a to vše bez jakýchkoli zmínek o věnném statutu měst, královských či jejich úřednicích. V těchto typech listin figurují pouze královští úředníci.

25. února 1478 obdržel Mělník privilegium na nezastavování vztahující se výslovně na „*succesores nostro reges Bohemie seu reginas*“⁸⁰ jež ovšem zahrnovalo pouze město, nikoliv mělnický hrad, který vzápětí získal zástavního pána.⁸¹ Obdobný závazek si 18. června 1478 vyžádala po dlouhých desetiletích ze zástavy vyproštěná Jaromeř s přihlédnutím k zásluhám, o něž se měšťané zasloužili během nedávných válek.⁸²

Král Ludvík Jagellonský stihl během své krátké vlády konfirmovat privilegia pouze jediného věnného města, a to Vysokého Mýta (8. června 1524). Součástí konfirmace bylo povolení neplatit dávky nikomu jinému, „*než toliko podkomořímu našemu království Českého aneb podkomořímu králové Její Lásky*“⁸³ Privilegium bylo vydáno po korunovaci královny Marie českou královnou, tedy za stavu, kdy již královna představovala legitimní vrchnost věnných měst. Praxe udělování privilegií královským věnným městům přímo českými králi tak

73 CIM III, č. 351, s. 602; č. 371, s. 630–631; č. 394, s. 664–666.

74 CIM III, č. 353, s. 604; č. 373, s. 633–634; č. 393, s. 662–664; č. 496, s. 839; č. 509, s. 861–863; č. 514, s. 870–871; č. 549, s. 940–942; č. 579, s. 1019–1020.

75 CIM III, č. 377, s. 637–638; č. 379, s. 640–641; č. 583, s. 1025–1026.

76 CIM III, č. 374, s. 634–636.

77 CIM III, č. 712, s. 1286–1287.

78 CIM III, č. 522, s. 883–885.

79 CIM III, č. 443, s. 757–759; č. 506, s. 856–857; č. 595, s. 1053–1056; č. 620, s. 1106–1108; č. 524, s. 886–890; č. 571, s. 983–986.

80 CIM III, č. 387, s. 651–653 dle latinského originálu.

81 Podle CIM III, č. 524, s. 889–890.

82 CIM III, č. 395, s. 666 dle opisu z 18. století; shoduje se s výše uvedeným privilegiem pro Mělník.

83 CIM III, č. 697, s. 1260–1262 dle českého originálu.

pokračovala dál. Města Jaroměř a Polička si na králi Ludvíkovi stihla vymoci udělení, popř. rozšíření práv k výběru cel, v obou případech vydaná bez jakýchkoli zmínek o jejich věnném statutu.⁸⁴ 14. února 1520 prominul král Mělnickým kvůli jejich špatné ekonomické situaci obvyklé platy do komory, krom „*summy bromničné*“.⁸⁵

Praxe 14. století, kdy máme četné doklady konfirmací privilegií a další komunikace s věnnými městy vedené přímo českými královnami a jejich kanceláři, pokračuje pouze do vlády královny-vdovy Barbory. 40. léta 15. století byla specifická absencí panujícího krále, a tak královna-vdova představovala jedinou autoritu vládnoucí nad věnnými městy. Její vláda však neskončila příliš slavně a faktickou moc nad věnnými městy ve druhé polovině 40. let uchvátil blok východočeské utrakvistické šlechty v čele s Jiřím z Poděbrad. Později české královny výsady královským věnným městům nepotvrzovaly. V privilegiích se tak jako jediná specifika věnných měst tu a tam objevují zmínky o podkomořích královny, odkazy na starší privilegia vydaná českými královnami (Eliškou Rejčkou, Alžbětou Pomořanskou, Barborou Celskou a Johanou z Rožmitálu) či zmínky o budoucích královnách,⁸⁶ ačkoli lze v případě udělování výsad uvažovat o dnes již těžko doložitelném vlivu královen na své choť. Místy lze vysledovat společný postup části věnných měst vůči panovnické kanceláři. Na staré zvyklosti se rozpomenuli v roce 1531 Hradečtí, kteří vyrazili za královnou-vdovou Marií Habsburskou, aby jim potvrdila privilegia namísto krále Ferdinanda I. Návrat ke královně představoval zřejmý pokus o posílení vlastní autonomie.⁸⁷

Úředníci královen ve správě věnných měst

Správa královských věnných měst byla v pozdním středověku vázána na úředníky spojené s královniným dvorem. Pokud jde o správu věnných měst ve 40. letech, jsme odkázáni na velmi skrovné zprávy z diplomatických pramenů. Biogra-

84 CIM III, č. 676, s. 1205–1208; č. 690, s. 1244–1245.

85 CIM III, č. 672, s. 1201–1202 dle českého originálu.

86 Obdobně sleduje kontinuitu držby J. FRIEDLOVÁ, *Majetkové zajištění panovníc*, s. 128.

87 *Hradec Králové*, aut. kol., Praha 2017, s. 139; František de Paula ŠVENDA, *Druhý železný obraz Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II. (1500–1540)*, Hradec Králové 1802, s. 169.

fie Daniely Dvořákové sice přináší mnohé neotřelé pohledy na život královny Barbory, ale personálnímu složení jejího mělnického dvora se příliš nevěnuje.⁸⁸ Je známo, že se v blíže neurčené době po návratu Barbory Celské do Čech (1441) stal jejím podkomořím Vaněk Valečovský z Kněžmosta, který náležel mezi věrné stoupence vůdce východočeského utrakvismu Hynce Ptáčka z Pirkštejna. Funkce zastávaná na královnině dvoře se pro něj stala dobrým odrazovým můstkem pro další politickou kariéru, a když královnin vliv ve věnných městech po roce 1445 zeslábl, hledal Vaněk Valečovský nové uplatnění po boku Jiřího z Poděbrad v čele podrobené Prahy. Proniknutím na staroměstskou radnici si vytvořil silnou pozici pro získání postavení v českých královských městech. Logickým vyústěním jeho kariéry se později stalo jmenování do úřadu podkomořího královských měst.⁸⁹

Vedle Vaňka Valečovského z Kněžmosta je v letech 1442 a 1444 doložen ještě Barbořin věrný služebník („*diener*“) Diviš z Talmberka, který je snad totožný s Divišem z Talmberka, pánem na Slatiňanech, který mezi roky 1459–1465 působil na dvoře královny Johany z Rožmitálu jako její maršálek;⁹⁰ minimálně je možné uvažovat o zachování rodových vazeb služebníků Barbořina mělnického dvora na dvoře královny Johany.

Podkomoří královských věnných měst vykonával nad věnnými městy shodně pravomoci jako královský podkomoří nad většinou ostatních královských měst: každoročně vybíral při osobních návštěvách jednotlivých měst daně včetně

88 D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královná Barbora Celská*.

89 CIM III, č. 140, s. 240–242; č. 141, s. 242–243; č. 142, s. 243–245. Srov. Klára BRANIŠOVÁ, *Vaněk Valečovský z Kněžmosta*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2018; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský 3*, Praha 1930, s. 73, 81. Po dobytí Prahy byl Vaněk Valečovský jmenován konšelem na Starém Městě pražském (*Výpisy z knih vinnických 1358–1461*, in: AČ XV, Josef Kalousek (ed.), Praha 1896, č. 33, s. 542–543), roku 1452 jedním z dvanácti rádců zemského správce (*Sněmovní věci České od r. 1446 do 1452 (Dokončení)*, in: AČ II, František Palacký (ed.), Praha 1842, č. 56, s. 309–313) a po příjezdu krále Ladislava podkomořím královských měst. K jeho postavení na dvoře krále Jiřího z Poděbrad srov. Zdeněk BERAN, *Katolické panstvo na dvoře Jiřího z Poděbrad. Procesy vzájemné konvergence a divergence*, MHB 17, 2014, č. 2, s. 64.

90 LOR II, Bláženka Ryněšová (ed.), Praha 1932, č. 180, s. 140; *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: AČ III, č. 446, s. 529. D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královná Barbora Celská*, s. 233; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I. Chrudimsko*, Praha 1882, s. 148.

ně tržních poplatků, vyhlášoval příkazy a žádosti královny, předsedal výročním soudům, potvrzoval nové městské rady (tj. sázel konšely) a kontroloval účty spjaté s hospodařením měst. O jeho činnosti ve druhé polovině 40. let však postrádáme jakékoli zmínky. Po Barbořině smrti v roce 1451 ztratila funkce podkomořího věnných měst své opodstatnění a věnná města byla spravována společně s ostatními královskými městy.⁹¹

Vazba Vaňka Valečovského k východočeskému prostoru však přetrvávala a dokonce se zdá, že se zde cíleně pokusil o vytvoření jádra svého rodového dominia. Prvním krokem k tomu byl získání zástavního práva na hrad „s mlýnem pod kostelem“ v Jaroměři ve výši 300 kgč roku 1454.⁹² Následujícího roku mu Jiří z Poděbrad daroval nedaleké panství a hrad Opočno. Jaroměřský hrad si ponechal jedenáct let a 22. listopadu 1465 „hrad v Jaroměři, kterýž jest udělán z domu probostského“ prodal „purkmístru, konšeluom i vši obci z Jaroměře“.⁹³ Jednalo se bezpochyby o nástroj kontroly kdysi neposlušné obce a formu přetrvávajícího vlivu Vaňka Valečovského ve východočeských věnných městech.

Mezitím došlo k výměně na trůnu. Od roku 1458 zemi vládl Jiří z Poděbrad, jehož královská choť Johana z Rožmitálu se vlády nad svými městy ujala záhy po korunovaci. 12. května 1459 vydal schválení nadání chrudimskému špitálu ve výši 10 kgč ročně „Ad mandatum domine regine Borzko de Hradek cancellarius et

- 91 4. 1. 1445 se v konfirmaci privilegií města Jaroměře uvádějí úředníci královny v čele s podkomořím a hofrychtěrem a dále jsou specifikovány jejich úkoly, mezi něž náleželo věnná města „spravovati, súditi i konšele saditi časem svým“ (CIM III, č. 140, s. 241). Dále srov. J. ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský*, s. 16–18; Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu až po současnost*, Praha 2005, s. 58–59, 62, 77, 206, 208–210, 214; M. ĎURČANSKÝ, *Agenda podkomořího věnných měst*, s. 32–37; F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 232, 269–270; František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, s. 7–9. Dle Jeronýma Jana SOLAŘE, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870, s. 589 obnovoval v letech 1454–1457 městskou radu Vaněk Valečovský z Kněžmosta coby královský podkomoří.
- 92 CIM III, č. 179, s. 311–312, dle česky psaného originálu; *Traktát podkomořího Vaňka Valečovského proti panování kněžskému*, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1881, s. 5–6.
- 93 *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: AČ III, František Palacký (ed.), Praha 1844, č. 680, s. 561; RTT II, Josef Emler (ed.), Praha 1872, č. 12, s. 405–406; CIM III, č. 179, s. 312; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a turze Království českého II. Hradecko*, Praha 1883, s. 47.

succamerarius“.⁹⁴ Jednalo se o příslušníka rozvětveného východočeského kališnického rodu (Bořků) z Hrádku, tedy opět šlechtice s vazbami na krále Jiřího.⁹⁵

Brzy zřejmě došlo k personálnímu rozdělení úřadu podkomořího a kancléře, protože 3. ledna 1460 se již v úřadu podkomořího věnných měst připomíná Augustin z Dlouhé Vsi, který z rozkázání královny obnovil městskou radu v Hradci.⁹⁶ Královna Johana obnovovala v Hradci městskou radu v letech 1460–1475, někdy přímo osobně, většinou však prostřednictvím svých úředníků.⁹⁷ V roce 1460 urovnal královniným jménem spor mezi dvorským měšťanem a Annou Štefankou z Fidleřovic její blíže neurčený úředník Léva Tluksa z Čechtic na Lochenicích.⁹⁸

Po roce 1460 zmínky o královniných podkomořích na několik let mizí. V Hradci potvrdil v letech 1461–1463 nové konšely královnin maršálek Diviš z Talmberka (v úřadu doložený 1459–1465), snad totožný se služebníkem královny Barbory zmiňovaným v letech 1442 a 1444.⁹⁹ V letech 1464–1468 je doložen královnin podkomoří Vilém z Duban a z Čijejvic (dle obce Čivice u Pardu-

94 CIM III, č. 214, s. 369–371 dle opisu v nejstarší chrudimské městské knize.

95 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého V. Podkrkonoší*, Praha 1887, s. 331.

96 CIM III, č. 224, s. 386; Martin ŠANDERA, *Východní Čechy*, s. 611. Jednalo se zřejmě o příslušníka rodu vladýků z Dlouhé vsi u Sušice – srov. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XI. Prácheňsko*, Praha 1897, s. 278.

97 *Hradec Králové*, aut. kol., Praha 2017, s. 161; dle J. J. SOLAŘE, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589 potvrdil radu 1461–1463 královnin maršálek Diviš z Talmberka, 1464–1468 královnin podkomoří Vilém z Duban a z Čijejvic, 1469–1471 královnin podkomoří Aleš Berka z Dubé, 1472 královna Johana osobně, 1473–1475 opět Aleš Berka z Dubé a po královnině smrti království podkomoří či hofrychtěři.

98 *Pamětní kniha města od roku 1417*, SOA Zámorsk, SOKA Trutnov, fond Archiv města Dvůr Králové nad Labem, inv. č. 11, kn. č. 1, fol. 27r; CIM III, č. 263, s. 459. Léva Tluksa z Čechtic prodal roku 1469 hradecké obci své majetky v Lochenicích (ibidem, č. 333, s. 576). Antonín SCHULZ, *Archivní prameny ku poznání života i strážně na širém Královédvorskou od smrti Husovy až do doby Koniášovy*, Dvůr Králové nad Labem, s. 38 mylně datoval do roku 1491 a bez přímého dokladu označil Lévu Tluksu za královnina podkomořího.

99 CIM III, č. 229, s. 397; LOR II, č. 180, s. 140; *Výtahy z listin rozličných od r. 1371 do 1471*, in: AČ III, č. 446, s. 529. J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589; F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 217.

bic), který padl v prosinci 1468 při obraně hradu Konopiště.¹⁰⁰ V Mělníku stanovila v roce 1467 královna Johana se souhlasem krále platy podkomořímu, hofrychtěři a jejich písaři za obnovu městské rady jako nález ve sporu města s podkomořím věnných měst Vilémem z Duban. Podkomořímu mělo město platit 10 kgč, hofrychtěři 2 kgč a písaři 1 kgč.¹⁰¹ Na stejnou sumu král snížil poplatky i ve Vysokém Mýtě,¹⁰² k čemuž se dochovala o den později vydaná konfirmace královny Johany.¹⁰³ Po Dubanovi působil až do královniny smrti (doložen 1469–1475) v úřadu podkomořího věnných měst někdejší královnin komorník (1463) Aleš Berka z Dubé a Kuřívod, který zároveň vykonával úřad kancléře (1470, 1475) a hofmistra (1470) na Johanině mělnickém dvoře.¹⁰⁴

Johana z Rožmitálu byla poslední českou královnou, která se po smrti Jiřího z Poděbrad, kdy opustila dům na Starém Městě pražském, usídlila v Mělníku (1471–1475), kde zemřela stejně jako její předchůdkyně Barbora Celská.¹⁰⁵ Po královnině smrti se její dvůr rozpadl a městské rady byly opět potvrzovány královským podkomořím či královským hofrychtěrem.¹⁰⁶ Podkomoří věnných měst

100 F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 216; A. SEDLÁČEK, *Hrady I. Chrudimsko*, s. 68; J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589; František PALACKÝ, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějšíka*, Praha 1882, in: Dílo Františka Palackého I, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941, s. 360.

101 CIM III, č. 291, s. 503–504 dle českého originálu, „*Ad mandatum proprium domine regine Wenceslaus de Radowiessicz*“.

102 CIM III, č. 294, s. 509–510 dle latinského originálu.

103 CIM III, č. 295, s. 510–511 dle latinského originálu.

104 F. BENEŠ, *Johana z Rožmitálu*, s. 216–217; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého X. Boleslavsko*, Praha 1895, s. 27; J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem*, s. 589; F. PALACKÝ, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských*, s. 360. Aleš Berka z Dubé je jako jediný a patrně hlavní úředník královny-vdovy uveden mezi svědky smlouvy krále Vladislava II. s královnou Johanou ohledně zaplacení dluhů jejího služebnictva (*Listiny archivu někdy Olešnického nyní ve státním archivu Vratislavském chované a Čech a Moravy se týkající*, Josef Emler (ed.), in: AČ XV, č. 146, s. 257–258).

105 J. KILIÁN a kol., *Mělník*, s. 90, 98.

106 CIM III, č. 371, s. 631; *Hradec Králové*, aut. kol., Praha 2017, s. 139; konkrétně v Hradci do roku 1523.

ještě nepatřil mezi zavedené stavovské úřady a tzv. Vladislavské zřízení zemské se o něm zmiňuje jen okrajově ve vztahu k zápisům do menších desek.¹⁰⁷

Po dlouhých letech absence královny byl úřad královnina podkomořího obnoven po korunovaci královny Marie Habsburské (1505–1558), která se 13. ledna 1522 provdala za Ludvíka Jagellonského a 1. června téhož roku byla korunována českou královnou. Královniným podkomořím byl od roku 1523 až do své smrti Petr Rašín z Rýzmburka na Staré, který padl roku 1537 v bitvě s osmanskými Turky.¹⁰⁸

Úřad podkomořího věnných měst zůstal až do konce středověku vázán na přítomnost královny a její dvůr. Podkomoří královny většinou nepronikli do zemských úřadů, což souviselo s tím, že se úřad stal stabilní stavovskou institucí teprve později.¹⁰⁹ Božena Czwojdrak dokládá obdobný úřad podkomořích polských královen pověřených správou vdovských statků. Také na dvorech královen polského krále Vladislava II. působili nejčastěji šlechtici, kteří nedrželi zemské úřady,¹¹⁰ což s českými poměry koresponduje. Zdá se, že v Čechách lze na základě torzovitých pramenů uvažovat o několikerém původu členů královnina dvora, na němž se setkávali vedle osob vzešlých z okruhu krále lidé preferovaní přímo královnami či lidé s vazbami na dřívější službu královně, přičemž se tyto skupiny mohly navzájem také prolínat. V pohusitských Čechách nenalzáme období, kdy by došlo k otevřené roztržce mezi králem a královnou, která by se projevila v rovině složení královnina dvora. Vliv krále Jiřího z Poděbrad zůstal dominantní zřejmě i po předání věnných měst jeho choti. Vedle práva udělovat a potvrzovat privilegia byl vyžadován jeho souhlas i v případech nadání k městskému špitálu či stanovení poplatků odváděných královniným úředníkům.

107 VZZ, čl. 157, s. 148. Ve spisu M. Viktorina ze Všebrd *O právích Země české knihy devatery*, ed. Hermenegild Jireček, Praha 1874, s. 160 je v kapitole „O úřednicích a úřadu desk“ v rámci rozdělení zemských úředníků jmenován „úředník králové“ mezi tzv. menšími úředníky.

108 A. SEDLÁČEK, *Hrady X. Boleslavsko*, s. 303; F. PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských*, s. 365.

109 P. VOREL, *Královská věnná města*, s. 19.

110 Božena CZWOJDRAK, *Dvory manželek a dětí Vladislava II. Jagelly*, in: D. Dvořáčková-Malá – J. Zelenka a kol., *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, s. 59, 60, 62.

Věnná města a krajská správa

Předáním Trutnova a Dvora do věnného majetku královnou došlo v závěru 14. století k úplnému ztotožnění královských věnných měst s královskými městy na území Hradeckého a Chrudimského kraje s jedinou výjimkou odlehlého Mělníka.¹¹¹ K výraznému posílení krajské struktury došlo v letech interregna po smrti krále Albrechta II. († 1439). Celozemský konsenzus nalezený v podobě tzv. Listu mírného doplnily v oblasti vojenské, soudní a policejní krajské landfrýdy, uzavřené patrně ve většině českých krajů. Hegemonem východočeského prostoru se stal společný landfrýd Čáslavského, Hradeckého, Chrudimského a Kouřimského kraje uzavřený 17. března na sjezdu v Čáslavi, v jehož čele stanul Hynce Ptáček z Pirkštejna. Vedení landfrýdů připadlo šlechtě a věnná města, stejně jako většina ostatních českých královských měst (ovšem na rozdíl od královských měst Čáslavského a Kouřimského kraje) nezískala zastoupení v radách krajských hejtmanů.¹¹² Svými vazbami na radikální proud kališnictví a na jagellonský dvůr představovala věnná města pro východočeskou šlechtu rizikového partnera, o jehož důvěryhodnosti se bylo třeba teprve přesvědčit a jehož vliv bylo po zkušenostech z husitských let nutné utlumit.

Ještě roku 1441 za války landfrýdu proti někdejšímu táborskému hejtmanovi Janu Koldovi ze Žampachu směřovaly do Hradce písemné výzvy Tábora a dalších stoupenců Jagellonce na českém trůně, které se snažily (více méně neúspěšně) odradit východočeskou metropoli a jejím prostřednictvím i další východočeská města od vojenské účasti na postupu proti Koldovi („*snažně vás prosíme i napomínáme, aby sie k tomu s svým krajem statečně přičinili, p. Janovi Koldovi radni a pomocni byli, a toho neobmeškávali [...] A také Jaromírské a jiná města kraje obsielajte, at sú stáli a zmužili*“).¹¹³ Koldovi spojenci se tedy neobraceli na

111 Srov. P. VOREL, *Královská věnná města*, s. 19.

112 List mírný je otištěn in: *Sněmovní věci české od r. 1440 do 1446*, in: AČ I, č. 1, s. 245–249; k problematice českých krajských landfrýdů z let interregna srov. Zdeněk BERAN, *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*, České Budějovice 2014, s. 80–99.

113 *Dopisy táborské od r. 1441 do 1447*, in: AČ I, č. 8, s. 363. Jako zlomový hodnotí jejich vstup do války: M. ŠANDERA, *Věnná města*, s. 14; dále srov. Vladimír WOLF, *Jan Kolda ze Žampachu*, Hradec Králové – Trutnov 2002, s. 42; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský I*, Praha 1915, s. 737–739.

„spolek“ věnných měst, ale na města příslušného kraje, kde měl patřičnou váhu zejména názor krajské metropole.

Po Ptáčkově smrti získal vrchní pravomoc nad landfrýdem Jiří z Poděbrad, jehož reálná moc nad východočeským prostorem vedla k tomu, že mu v polovině 40. let zadlužená královna Barbora svěřila správu věnných měst a své panství omezila de facto na Mělník. V Poděbradově politickém bloku rozrůstajícím se postupně z východu Čech ke správě celé země sehrála věnná města svým vojenským a ekonomickým potenciálem výraznou roli. V roce 1448 vyslala města Hradec, Chrudim, Vysoké Mýto a Polička své jednotky, aby posílily vojsko Poděbradské jednoty, s nímž vzápětí vstoupily do pražských bran.¹¹⁴ Do bojů s vojsky Strakonické jednoty v roce 1450 se zapojila již i zastavená Jaroměř a Dvůr.¹¹⁵

Vojenská funkce krajských hejtmanů znovu nabyla na významu v letech „druhé husitské války“. Král Jiří z Poděbrad oživil na jaře 1470 zřízením zemské obrany sestávající ze stálých krajských hotovostí vedených hejtmany vojenskou roli jemu dobře známých krajských landfrýdů. Vedle „*hajtmána najvyššieho*“ Hradeckého kraje pana Viléma Krušiny z Lichtenburka bylo jmenováno v daném kraji dalších osm hejtmanů, z nichž byl „*od pánuov Hradeckých jeden, a Jaroměřských jeden*“. Obdobně dostal na Chrudimsku Jan Kostka z Postupic k ruce osm hejtmanů, mezi nimi to byl „*od Chrudimských Viktorín z Kaučieho* [z Kunčieho – pozn. ZB], a z Mýta jeden“.¹¹⁶

V rámci Hradeckého kraje existovala dál po zařazení Trutnova a Dvora mezi věnná města specifika samostatného trutnovského manského obvodu, jehož součástí byla až do roku 1539 věnná města Trutnov a Dvůr.¹¹⁷ V rámci Hradeckého kraje tak existovalo území se zvláštní správní příslušností, na něž se vztahovaly zvláštní práva a svobody.

114 *Staré letopisy české. Z rukopisu vratislavského*, František Šimek (ed.), Praha 1937, s. 112. Jediným padlým v Poděbradově vojsku se stal hradecký měšťan Bělík, zabitý obránci v prostoru vyehradské brány Špička.

115 *Sněmovní věci české od r. 1446 do 1452*, in: AČ II, č. 41, s. 274–279.

116 *Akta veřejná i sněmovní v Království českém od r. 1453 do 1490*, in: AČ IV, František Palacký (ed.), Praha 1846, č. 9, s. 441–444.

117 *Trutnovské desky manské z let 1455–1539*, Vojtěch Jaromír Nováček (ed.), in: AČ XV, s. 346; č. 258, s. 499.

V politické rovině a rovněž v oblasti duchovní správy nebyla věnná města oddělena od ostatních královských měst. Charakteristická pro ně byla vazba ke krajské struktuře, což nakonec potvrdilo i zařazení k Hradeckému kraji náležejícího Nového Bydžova mezi věnná města roku 1569, a to po jeho výkupu z poddanství.¹¹⁸ Až do konce středověku přetrvávala komplikovaná situace na Trutnovsku, které zůstávalo vyňato z pravomoci krajských úředníků a podléhalo v soudní oblasti pravomoci Trutnovského zástavního pána.¹¹⁹ Z nezastaveného Dvora pochopitelně plynuly příjmy do královské, popř. královniny komory. Královská moc také disponovala autoritou oběma městům potvrzovat a udělovat výsady. V rovině městského práva zůstávala obě města odkázaná na vyšší instanci hradeckého soudu. Geograficko-správní aspekt tak je nutné považovat za jeden z klíčových faktorů vitality instituce královských věnných měst.

Zástavy věnných měst

Zástavní princip se věnných měst dotýkal již ze samé podstaty věnné zástavy jistící obvěnění udělované královnám po jejich korunovaci. Dle zemského práva královny „*nemohly sú věna svého přec dávati, ani zapisovati*“.¹²⁰ Realita pohusitských Čech byla ovšem silnější než právní norma.

Královna Barbora Celská se po svém návratu do Čech ocitla plně v siločarách vlivu Hynce Ptáčka z Pirkštejna, který využil svého postavení k posílení moci svého politického uskupení na královnině dvoře i ve věnných městech. Ptáčkův rukopis podle všeho spatřujeme za předáním Trutnova do zástavy Hanušů Welfovi z Varnsdorfu, k němuž došlo krátce po příjezdu královny, za velmi

118 *Historický atlas měst České republiky 29. Nový Bydžov*, Robert Šimůnek (ed.), Praha 2017, s. 10; P. VOREL, *Královská věnná města*, s. 19.

119 Královská věnná města se na počátku 16. století zapojila do konfliktu se šlechtou s jedinou výjimkou zastaveného Trutnova – srov. J. MACEK, *Jagellonský věk v Českých zemích III–IV*, s. 21. Ve 20. letech 16. století byla činnost manského soudu dočasně pozastavena – srov. *Trutnovské desky manské*, in: AČ XV, č. 221, s. 470.

120 CIB III/2, s. 123.

nízkou sumu 173 kgč.¹²¹ Vojenské posílení česko-slezské hranice se ukázalo mít dlouhodobě vyšší prioritu než scelení věnných majetků královny.

Druhým městem, které upadlo do zástavy, se stala Jaroměř, a to poté, co vstoupila do odboje proti královně. Královna Barbora město zapsala jako zástavu v hodnotě 1000 kgč Jiřím z Poděbrad a vyzvala šlechtu Hradeckého kraje k potrestání vzbouřenců. Ti se na radnici udrželi až do roku 1448, kdy se pod vlivem dobytí Prahy Poděbradovi raději dobrovolně podřídili.¹²² V souhrnu tak královna Barbora za dobu své vlády nad věnnými městy zastavila dvě z osmi měst. Obě zastavená města se dostala do přímé závislosti na Jiřím z Poděbrad, dominantní osobnosti českého východu a později celé země.

Král Ladislav Pohrobek zastavil Poličku patrně krátce po confirmaci městských výsad v hodnotě 400 kgč Ješkovi z Boskovic.¹²³ Také tento šlechtic sídlící na nedalekém hradě Svojanově představoval muže blízkého Jiřím z Poděbrad, navíc měl osobní zásluhu na vyvedení krále Ladislava z poručnictví císaře Fridricha III.¹²⁴ Na konci vlády mladého krále tak stála v zástavě již tři věnná města, všechna pevně v rukou gubernátora Jiřího z Poděbrad a jeho blízkých.

Po nástupu vlády krále Jiřího z Poděbrad a jeho soustavném úsilí o posílení panovnické moci došlo k obratu a postupnému výkupu zastavených věnných měst, což podporovala i královna Johana z Rožmitálu. Roku 1460 vyplatil král

121 *Trutnovské desky manské*, in: AČ XV, s. 344; CIM III, č. 363, s. 616–617 dle zprávy z roku 1475; zástavu poté potvrdili další panovníci: Ladislav Pohrobek, Jiří z Poděbrad, který Welfovi zvýšil zástavní sumu i král Vladislav. Srov. Martin ŠANDERA, *Hanus Welf z Varnsdorfu. První zemský hejtmán Kladského hrabství*, in: 550 let Hrabství kladského. 1459–2009 (= 550 lat Hrabstwa Kłodzkiego. 1459–2009), Trutnov 2009, s. 99–116.

122 CIM III, č. 140, s. 240–242; o postoupení rychty a odpuštění provinění ibidem, č. 141, s. 242–243 (obojí česky). M. ŠANDERA, *Věnná města*, s. 18; Idem, *Východní Čechy*, s. 594–595.

123 CIM III, č. 175, s. 306; ZR, č. 1688, s. 234 uvádí, že „listu, ani výpisu nezachovalo se, protože Polička za krále Jiří peníze od Zdeňka z Postupic půjčenými vybavena“ (což dokládají *Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502*, Josef Teige (ed.), in: AČ XVIII, Josef Kalousek (ed.), Praha 1900, č. 391, s. 234 potvrzením krále Vladislava Bohuši Kostkovi z Postupic z roku 1500, v němž se uvádí, že „Zdeněk [Zdeněk Kostka z Postupic – pozn. ZB] dal peníze své za téhož předka našeho [...] za vyplacení platu komory naše na Poliče zapsaného urozenému Ješkovi z Bozkovic“).

124 A. SEDLÁČEK, *Hrady I. Chrudimsko*, s. 122–123; Rudolf URBÁNEK, *České dějiny III. Věk poděbradský 2*, Praha 1918, s. 377, 391–392, 467, 652.

díky penězům poskytnutým mincmistrem Zdeňkem Kostkou z Postupic ze zástavy Poličku, aby ji obratem zapsal na deset let svému spojenci Janu Pardusovi z Vratkova († 1468) za 40 kgč ročního platu. Po Pardusově smrti se již město zřejmě navrátilo do majetku královnyn.¹²⁵

V Jaroměři vládl v době krále Jiřího podkomoří Vaněk Valečovský z Kněžmosta, s nímž ve městě narůstala nespokojenost, až musel král roku 1464 jejich spor sám urovnat.¹²⁶ O rok později královna Johana s královým souhlasem Valečovského zástavu vyplátila.¹²⁷ Po smrti královnyn se její dědicové, syn Hynek Ministerberský spolu se synovcem Zdeňkem Lvem z Rožmitálu dostali do sporu s králem Vladislavem o zápis na 1000 kgč v Jaroměři, k čemuž vynesl zemský soud nálezh „o věnu králové české“, dle něhož „věna královen Českých listy zapsaná anebo dskami netrvají déle, než do Jich M^{ti} královen Českých živosti“.¹²⁸

Jediný Trutnov tak zůstával v zástavní držbě i do dalších let. V roce 1466 potvrdil Hanuši Welfovi zápis na Trutnov král Jiří a zvýšil mu zástavní sumu. Welf stál z titulu trutnovského hejtmána již od 40. let v čele zdejšího manského soudu, zároveň byl kladským hejtmanem. Pro krále představoval pevnou záštitu jeho zájmů a na výkup města proto nijak nespěchal.¹²⁹ Roku 1475 potvrdil Hanuši Welfovi z Varnsdorfu právo na hrad a město Trutnov a na hrad Žacléř s příslušenstvím i král Vladislav Jagellonský, přičemž uznal dědická práva jeho zetě Fridricha ze Šumberka. Po Welfově smrti na počátku roku 1484 se tak ujal vlády nad Trutnovskem Šumberk a král Vladislav mu potvrdil všechny zápisy, k nimž roku 1485 připsal dalších 3500 zlatých, jež mu byl dlužen. V roce 1493 přešlo panství na Fridrichovy syny. Roku 1521 prodal hejtman Heřman ze Šumberka svoji polovinu Trutnova bratřím Vilémovi a Janovi Krušinům z Lichtenburka, přičemž na druhé polovině dál sídlil jeho bratr Karel.¹³⁰ Sjednocení města a jeho přechod zpět do rukou královnyn uskutečnila až Anna Jagellonská v roce 1543.¹³¹

125 CIM III, č. 175, s. 306; *Registra krále Vladislava II. z let 1498–1502*, in: AČ XVIII, č. 391, s. 234.

126 CIM III, č. 179, s. 312.

127 Ibidem.

128 CIM III, č. 142, s. 248 v pozn.

129 CIM III, č. 363, s. 616.

130 CIM III, č. 363, s. 616–619.

131 *Historický atlas měst České republiky 12. Trutnov*, Günter Fiedler – Eva Semotanová (edd.), Praha 2004, s. 2.

Pohusitská doba přinesla věnným městům ohrožení v podobě zástav. Zastavena byla tři z osmi věnných měst, v případě Mělníku byl v roce 1499 zastaven hrad.¹³² Nejobtížnější byla v tomto ohledu 40. a 50. léta. Za vlády Jiřího z Poděbrad zesílily snahy po vykupování zastavených královských majetků. Dvě z věnných měst byla tehdy vyplacena, příhraniční Trutnov teprve za vlády Ferdinanda I. (po 102 letech). Nakonec však byla navracena všechna věnná města s tím, že si uchovala statut měst královských. Celkový výčet královských věnných měst se tak přes všechny peripetie nezměnil.

Závěr

Dlouhodobá stabilita výčtu královských věnných měst svědčí o houževnatosti a zakořeněnosti této instituce. Skutečnost, že byla daná královská města městy věnnými, byla současníkům zřejmá, ačkoli v politické, právní či správní rovině se toto vždy jasně neprojevovalo. Povahy této instituce byla ve středověku jiná než u administrativně jasně oddělené skupiny věnných měst raného novověku.

Zvláštnost věnných měst spočívala primárně v jejich vztahu k českým královnám. Jednalo se o města, na něž se trvale vázal nárok královen na doživotní věnnou zástavu jistící jejich obvěnění, a tedy výnosy. Husitství přineslo průlom do královské držby a poznamenalo také věnná města, z nichž se téměř polovina dostala na určitou dobu do zástavního majetku šlechty; nakonec se ale všechna navrátila do přímého majetku královny. Pro věnná města byla charakteristická těsná vazba ke krajské struktuře. Již na konci 14. století došlo k plnému ztotožnění skupiny královských měst v Hradeckém a Chrudimském kraji s městy věnnými (s výjimkou Mělníka užívajícího tradičně rovněž statut věnného města). Svoji geografickou polohou se věnná města ocitla v jádru formujícího se východočeského utrakvismu, který byl pozvolna přetaven v centrum rozšiřujícího se vlivu Jiřího z Poděbrad.

132 Podle CIM III, č. 524, s. 889–890 král Vladislav roku 1499 zastavil „*zámek náš Mělník s vesnicemi, s platy, s mlýny, řekami, rybníky, potoky, lesy, háji i se vším plným panstvím s jeho všelijakým příslušenstvím*“ Janu Mrakšovi a Petrovi z Noskova.

České královny ve sledovaném období s výjimkou Barbory Celské na rozdíl od dřívější praxe výsady věnným městům samy nepotvrzovaly a počínaje vládou Ladislava Pohrobka je vydávala přímo královská kancelář. Dochovaná privilegia udělená věnným městům nesou jen drobné odchylky od obdobných listin určených ostatním královským městům. Jejich specifika představují odkazy na starší privilegia vydaná českými královnami, závazky budoucích královen a ustanovení vážící se k podkomořím královny a jejím dalším úředníkům, která neklamně svědčí o kontinuitě dané instituce. Úřad podkomořího královny, který lze považovat za hlavní spojnicí mezi královnami a věnnými městy, byl v 15. století personálně vázán ke královninému dvoru. Podkomoří věnných měst většinou nepronikali do zemských úřadů. Tato kariéra se otevřela teprve v 16. století v souvislosti s tím, jak se úřad transformoval v řádnou stavovskou instituci.

Ačkoli se česká královská věnná města nespojila v instituci obdobné spolku hornouherských věnných měst (a zřejmě i právě proto), prokázala nakonec mnohem delší životnost a flexibilitu, kdy se dokázala přizpůsobit formující se stavovské společnosti, nastupující byrokratizaci a výzvám nového období. Trvalost právního zakotvení českých věnných měst (ač nikoli jejich souvislou aktivní existenci) nelze relativizovat poukazem na dlouhá období bez královny. Česká věnná města krále významným způsobem neochuzovala ani neohrožovala. Naopak, králové v nich našli stabilní prostředek finančního zajištění svých manželek, šlechta uvítala úřady spojené s věnnými městy, jimž postupně vtiskla stavovský ráz a sama města stála vždy o získání speciálního privilegovaného statutu.

Královská věnná města tak zůstala stabilním jádrem věnných majetků českých královen, i když jejich „věnný statut“ patrně nepředstavoval klíčový prvek identity daných měst.¹³³ Tato města se vnímala a byla vnímána primárně jako města královská, vázala se ke krajské správě a identifikovala se s politickými cíly širších uskupení. Zároveň ovšem zůstal pevně ukotven jejich vztah k minulým, současným i budoucím královnám, na němž se konstituovalo vědomí výlučnosti věnných měst.

133 J. FRIEDLOVÁ, *Příspěvek*, s. 72 dokládá určitou míru kontinuity věnné držby i pro starší období, přičemž k vyvrcholení tohoto procesu došlo právě zformováním „*tzv. věnných měst*“.

CZECH ROYAL DOWRY TOWNS IN THE POST-HUSSITE PERIOD (1436–1526)

A group of dowry towns was created as early as the 14th century. However, a closer examination shows that besides the occasional transfer into the dowry property of Czech queens, these towns did not differ much from other royal towns. Castles and other smaller dominions also played the role of dowries for Czech queens, and the practical role of the dowry property remained temporary. In this study, I will attempt to define the basic characteristics of dowry towns and capture the foundation of their distinctiveness in the post-Hussite period. If we were to use criteria relevant for a later period to evaluate the institution of dowry towns, such as the constant presence of active administrative bodies, clear written legal foundations, a firm group identity among all members, etc., then it may seem that dowry towns in the Middle Ages were only an accidental element within the social system. However, the problem should be approached appropriately in light of the elements that were participating in the institutionalization process at the time, which in the Middle Ages often took a personal nature or was not continuous.

The long-term stability in the list of royal dowry towns testifies to the persistence and resilience of this institution. The reality that royal towns were given as dowry was clear to the contemporaries of the time, although it was not distinctively expressed on the political, legal, or administrative level. The distinction of dowry towns was primarily based in their singular relationship to the queens. These were towns with a permanent claim from Czech queens as a lifetime dowry that secures their endowment. These dowry towns were also characterised by close relations to regional structures. At the end of the 14th century, all royal towns in the Hradec Králové and Chrudim regions became dowry towns as a group (with the exception of Mělník, which held the status of a dowry town from a previous period).

In the observed period, Czech queens (with the exception of Barbora of Cilli) did not confirm their rights on their own, contrary to earlier practices. The surviving privileges granted to dowry towns by the sovereign show only small differences to similar documents issued to other royal towns, which recall older

privileges issued by Czech queens, obligations of future queens, and provisions related to the queen's officials. The office of the queen's chamberlain, which can be considered the main connection between the queen and the dowry towns, was completely tied to the queen's court in the 15th century. The chamberlains of dowry towns usually did not join the ranks of land officials. This career opened only in the 16th century in association with the transformation of the office into a regular estate institution.

Czech dowry towns did not significantly threaten or cost the sovereign. Kings instead used them as a stabilizing tool for financing their wives; nobles welcomed offices associated with the institutions of dowry towns and gave them the character of estates, while the towns themselves were always interested in acquiring a privileged status. Royal dowry towns thus became a stable nucleus of Czech queens' dowry property, although it was probably not the most important element of the particular town's identity.